

bepillantást. A kötet főszereplőjét már így-úgy ismerő olvasó számára a levelezés igazi szellemi csemege. Ma még csak reményemet fejezhettem ki, hogy valamikor az efféle dokumentumok szisztematikus közléséhez is eljut majd a hazai filozófiai múlt kutatása.

Most viszont megköszönöm a Tankó-kötet szerkesztőinek, Gáspár Lászlónak és Valastyán Tamásnak, hogy fölfedezték őket nekünk.

Perecz László

Imre László: Barta János (1901–1988)

A Debreceni Egyetem tudós professzorai IV.
Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 183 oldal

A Debreceni Egyetem tudós professzorait bemutató sorozat Barta Jánosról szóló kötetében Imre László az irodalomtudós utolsó éveinek

tudományos tevékenységét – a cím szerint: *Barta János estéjét* – vonta vizsgálat alá. A cím, amely Arany közismert művét, a *Toldi estéjét* idézi, több jelentést is hordoz. Egyrészt arra utal, hogy Arany Barta munkásságának egyik főszereplője volt – tegyük hozzá: épp a tudós debreceni korszakában vált azzá –, másrészt, a metafora az idős Toldit idézi fel, aki a koráramlatok ellenében kitart fiatalkori értékrendje mellett, s a küzdőtéren idős korában is helytáll. De még a magyarság melletti kiállására is gondolhatunk – Imre László tanulmánya végén kitér rá, hogy Barta, mind az internacionalista, mind a „kokárdás” nemzeti gondolkodástól elhatárolódva, egész életében felelős elkötelezettséggel viseltetett a magyarság iránt, s mintegy végrendeletül hagyta utolsó

(félbemaradt) elemzését Arany *Kozmopolita költészet* című verséről, amelyet a költő – saját kommentárja szerint – a nemzeti irányú költészet utolsó mohikánjaként írt meg. Persze idézhetjük Gyulai Pált is, aki az idős Toldi küzdelméhez hasonlította a *Kozmopolita költészet* megírását. Az Arany-párhuzam még messzebbre kiterjeszhető: ahogy Barta maga ismerte fel, hogy Arany minden elbeszélő műve más és más dimenziót nyit, úgy „Barta Jánosnak is ritkán akad két egyforma felvezetésű és menetű tanulmánya, s ha vissza is tér egy-egy régi témájához, mindig új dimenzióban közelíti meg” (21). Ám mielőtt a kései Barta munkásságát ismertető tanulmányra kitérnénk, vessünk egy pillantást a tudós professzor debreceni tanári működésére.

Barta János élete alkonyán többször visszatekintett pályájára; Imre László az 1978-as, *Önarckép* című, az Új Írásban megjelent emlékezést választotta a kötet élére – s joggal, mert ez a legszemélyesebb. Másrészről viszont ebben az írásban Barta éppen a debreceni vonatkozásokra nem tér ki külön – holott, mint Imre László az utolsó pályaszakasz kapcsán megjegyzi, az ekkor készült tanulmányokban nagyrészt „a rengeteg előadáshoz, illetve szemináriumhoz készített feljegyzés, vázlat (...) nyert (...) megfogalmazást” (24) – kiemelve, hogy a kései Aranyról szóló „dolgozatai több évtizedes tanári működése során felhalmozódott jegyzeteire, óravázlataira épülnek” (42). Ám ha

valaki arra kíváncsi, egyáltalán hogyan viszonyult egymáshoz Barta tanári és tudósi működése, nincs könnyű helyzetben, mert a különböző emlékezésekből kell kiszemelnie a vonatkozó megjegyzéseket. Ez még akkor is így van, ha az olvasó abból a nagyobb írásból tájékozódik, amelyet Imre László állított össze Bakó Endre, Görömbei András, Julow Viktor, Cs. Nagy Ibolya és a saját maga által 1969 és 1987 között készített interjúkból, s tett közzé a *Ma, tegnap, tegnapelőtt* című posztumusz kötetben, 1990-ben.

Nos, Barta János 1951-ben váratlanul, a kor „tervutasításos” mechanizmusára jellemző módon kapta a felkérést, hogy vállaljon professzori megbízatást a debreceni egyetemen. Mint mondja, „1951 tavaszáig csak a földrajzból és az irodalomból tudtam Debrecen létezéséről”; az Irodalomtörténeti Társaság egy Debrecenben rendezett vándorgyűlésén hallott először arról, hogy a kormányzat fiatal professzorokkal kívánja megerősíteni a vidéki egyetemeken az irodalomtörténeti oktatást. A maga ötven évével nem gondolt rá, hogy ez a terv őt is érintené, ezért meglepetésként érte a felkérés, hogy – 25 év kereskedelmi iskolai tanárság és egy év budapesti egyetemi docensi működés után – vállalja el a debreceni professzoratást. Hogy a debreceni helyszín milyen hatással volt rá, arról ő maga így ír: „Egy-két éven belül kiderült, hogy többről van szó, mint pusztán helyváltatásról.

1943-ban szerzett magántanári képesítésem a magyar romanticizmus tárgyköréből szólt, ebből is tartottam egyetemi előadásaimat. [...] Az akkori másodévet, amelyre még most is szeretettel gondolok, tovább kellett vinnem; így került sor a harmadéven a 19. század második felére. [...] Az átmenetinek gondolt korszakváltás véglegessé lett: nyugdíjazásomig a 19. század második felét adtam elő. Ez kihatott tudományos munkásságomra is, amelynek témaköre az említett három íróhoz kapcsolódott. A magam számára emlékeztetések azok a kollégiumok, amelyeket Arany Jánosról, Kemény Zsigmondról, Madách Imréről és Jókai Mórról tartottam. De nem kerülték el figyelmemet a századvég kisebb alkotói sem; néhány évig felváltva adtam elő a kisebb prózaírókról és lírikusokról: Tolnairól, Ambrusról, Gárdonyiról, Vajdáról és Reviczkyről.”

Nemcsak a tanítás és a tudományos munka összefonódásáról van tehát szó, hanem arról is, hogy Barta tudományos munkásságának súlypontja az egyetemi oktatási feladatok nyomán helyeződött át a 19. század második felére. Széleskörű tudói érdeklődése ugyanakkor vissza is hatott az oktatás tematikájára; mint mondja, szemináriumai „nem korlátozódtak a magyar irodalomra. Tárgykörük a görög tragédiáktól a modern drámáig terjedt”. A tudományos tematika bővítését kínálta az esztétikai kurzus is – Barta erről így emlékezik egy 1968-as írásában (*Magyar irodalomtörténész*

a változó világban, Magyar Tudomány, 1968/10; kötetben: *Klasszikusok nyomában*, 378.): „a debreceni bölcsészkaron hosszú éveken át rám hárult az esztétika előadása. Személyesen nagyon szép volt átélni, hogyan nőtt és differenciálódott ki a kezdeti csirákból egy zárt rendszer-féle; holtig tartó emlék marad, ahogy az órákon hallgatóimmal képzőművészeti alkotásokat szemleltünk és elemeztünk.”

Barta az évek során egyre jobban megérezte, hogy Debrecenben olyan hatása lehetett tanári működésének, amelyet Budapesten aligha remélhetett volna; azt a tekintélyt, amelyet az egyetemen és a városban kivívott, értékelése szerint annak a szoros tanár–diákapcsolatnak is köszönhetette, amely a kisebb vidéki egyetemek sajátja. „Húsz évig voltam Debrecenben aktív professzor. Vajon a vidéknek, Debrecennek köszönhető-e az, amit elértem? Több szempontból igen. Időleges zavaroktól eltekintve a város kulturális légköre és a bölcsészkar szelleme sem állt útjába egy újszerű irányzat kibontakozásának és eredményeit, olykor némi idegenkedéssel, mégis elfogadta és megbecsülte. De hogy ez így alakulhatott, abban része van egy szakba nehezen foglalható tényezőnek [...]. Helyzeti energiámat nagyon megnövelte, és pozíciómát erősítette az, hogy a hallgatóság körében kedvező fogadtatásra talált az, amit tanítottam, és ahogy tanítottam. Ez nemcsak magamat, ez a hallgatóságot is dicséri. Debrecen-

ben az oktató közelebb van a hallgatóhoz, mint Pesten, több lehetősége van a kölcsönös megértésnek és megismerésnek. Akiben van szikra, az itt hamarabb feltűnik, és talán több támogatást is kap, mint valami tömegegyetemen.” Ezek a sorok arra is magyarázatot adnak, miért és hogyan alakult ki ama bizonyos Barta-iskola. Akik tanítványiul szegődtek – köztük a kötetet jegyző Imre László is –, nem alkottak zárt, *egyfajta* felfogást vagy módszertant követő csoportot. Barta iskolateremtő ereje elsősorban abban nyilvánult meg, hogy tanítványait ránevelte irodalomtudósi módszerének lényegére – hogy tudniillik „minden irányzat és minden mű magában hordja a maga normáit. [...] Elvben minden jelenséget a maga normája szerint kell megmérnünk és értékelnünk”. Imre László elemzése végén a tanítványok és követők népes táborának néhány jellegzetes alakját is megidézi.

Ami immár magát a kötetet illeti, Imre László a nyugdíjas éveit Debrecenben élő tudós szellemi habitusát mutatja be. Az idős Barta szellemi aktivitását jól jellemzi, hogy három kötete jelent meg ebben az életszakaszban: *Évfordulók* (1981), *A pálya ívei* (1985) és *A pálya végén* (1987) – hogy a posztumusz kötetéről már ne is szóljunk.

Imre László abból a tételből indul ki, hogy Bartát, aki ugyan eltávolodott korai, az egzisztenciális filozófiából és a szellemtörténetből merített inspirációitól, mindvégig az foglalkoztatta, hogyan jut el az iro-

dalom, a művészet a lét mélységeiből az esztétikai megnyilvánulásig, s ebbe a folyamatba hogyan íródna bele a művész életének és korának aktuális tapasztalatai. Ennek az összetett kérdésfelvetésnek Kemény Zsigmond regényei, a *Gyulai Pál*, a *Ködképek a kedély láthatárán* és a *Zord idő* felelt meg leginkább. Amellett, hogy az idős Barta e regények nagy ívű elemzését adta, a Kemény-jelenség olyan eszmei állásfoglalásokat is lehetővé tett számára – a forradalomellenességtől a tragikum aktualitásáig –, amelyek szembementek a szocialista korszak hivatalos irányvonalával. És ebben már „a helyreigazítás ösztöne” is munkált, amely Barta irodalmi vitáiban teljesedett ki – s nemcsak azokat a kritikákat kezdte ki, amelyek Kemény Zsigmondot érték ekkor, de a haladó politikusnak kikiáltott Vajda János nimbuszát is, vagy – elméleti téren – Lukács György teóriáját az „örök realizmus”-ról és a valóság tükrözéséről. Máig ható érvénnyel bizonyította, hogy Arany *Toldijában* nem elég a homéroszi mintát észrevenni (amire Lukács György szeretett hivatkozni); kimutatta, hogy *A nagyidai cigányok* alapvetően nem a szabadságharc torzképeként olvasható – s azt is, hogy Mikszáth és Jókai, a kritikai realizmus korifeusainak vélekedésével ellentétben, nem realista írók. Barta korábbi alkattani érdeklődése a magyar költők sajátos tipológiájában hoz új eredményt – Arany Jánost és Ady Endrét egy sajátos alkattipológia két szélső pontjaként

értelmezi; eszerint Ady költészete elsősorban belső, tudattalan tartalmak gazdag kiáradásából fakad, míg Arany költészetében – még a lírájában is – mindig marad egy rejtett, „abszolút egyedi birtok” (41).

Az olvasó tisztelettel adózik annak a szellemi-tudományos autonómiának, amely az elemzés nyomán feltárul – csak a háttérben mozdul meg a gyanú, hogy annak a pozíciónak, amelyet Barta kivívott magának, hátrányos következményei is voltak. Mert ha egyrésztől nem nagy kár, hogy az ekkor divatozó strukturalizmus alig hagyott nyomot szemléletén, a nyugati tudományosságtól elszigetelve Barta a kortárs nyugati filozófiával sem kerülhetett olyan eleven kapcsolatba, mint indulásakor; fogalomkészletén és felfogásán ezt a korai inspirációt nem írhatták felül újabb elméleti ihletések. Ne felejtjük, a Barta Jánossal egyidős Hans-Georg Gadamer *Igazság és módszer* című műve, amely a magyar tudós kedvelt bölcséleti irányultságainak volt a folytatója, 1960-ban jelent meg.

Imre László itt olvasható tanulmánya időközben egy átfogó Barta-monográfia zárófejezetévé lépett elő; az idén tavasszal megjelent könyv nagy ívű koncepciója, amely Barta János életpályáját két nagy korszakra, a filozófia vonzásában kibontakozó korai s az irodalmi esztétikumot kitüntető kései szakaszra tagolja, láthatóvá teszi, hogyan illeszkednek az utolsó pá-

lyaszakasz sajátosságai az életmű egészébe.

A kötet második felét kitevő bibliográfia, amelyet Gönczy Monika állított össze nagy filológusi gondossággal, maga is egy monográfiával ér fel. Nemcsak az ismert – mondjuk úgy: klasszikus – Barta-könyvek, tanulmányok és kritikai fogadtatásuk adataival találkozunk itt az olvasó, de azt is felmérheti, mekkora elméleti és irodalomtörténeti távlata volt Barta tudósi tekintetének. S itt vehetők számba az életmű olyan, tudomány- és kortörténeti szempontból jelentős művei is, amilyenek a kritikai és népszerű szövegkiadások, lexikon-szócikkek, szöveggyűjtemények, tudományos viták, kritikák, köszöntések, megemlékezések.

S itt tárulnak fel az olvasó előtt Barta tanári munkásságának léptékei is. Ő, aki igazából nem készült tanárnak, már kereskedelmi iskolai működése idején írt tankönyvet és olvasókönyvet, egyetemi pályafutását pedig végigkísérik jegyzetei (*A 19. század második felének magyar irodalomtörténete, Bevezetés az irodalomelméletbe, Az esztétika alapfogalmai*). Jegyezzük meg: Barta, igazi tanáregyenységként, nem félt attól, hogy egyetemi jegyzetei elszívják a levegőt kurzusai elől; a jegyzetek megalapozó ismereteket nyújtottak a tanításhoz – ráadásul oly tartósaknak bizonyultak, hogy a későbbi tanárnemzedékek is felhasználhatták őket; irodalomtörténeti jegyzete – átdolgozva-kiegészítve – a kilencvenes évekig

forgalomban volt. S itt húzódnak meg szerényen a *Studia Litteraria* című intézeti periodika korai köteteinek adatai is, amelynek Barta *spiritus rectora* volt.

A tanulmány és a bibliográfia közötti teret fényképalbum tölti ki (a válogatás ugyancsak Gönczy Monika munkája). Ha a bibliográfia kapcsán tudomány- és kortörténetről szóltam, ez a képsor személyes közelségbe hozza e távolodó és tagolt kor jellegzetes alakját – aki diákként Horváth János balján foglal helyet az Eötvös Collegiumban, József Attilával, Karinthy Frigyes-sel, Halász Gáborral, Weöres Sándorral áll kamera elé a Baumgarten-díj átadásakor (Weöressel kifejezetten hasonlítanak is egymásra), aztán már Debrecenben, országos vezetőktől levetett, nyugati gyártmányú impozáns – rektorhelyettesként általa is igénybe vezető – limuzunra támaszkodva látjuk őt az egyetem kapuja előtt, majd előadásra ballag a XI-es tanterem jól ismert folyosóján. S a magánemberként amúgy

zárkózott Barta is képbe kerül: itt a család a szentesi ház előtt, ahova felnőttként is visszajárt, látjuk őt felesége társaságában – s Gönczy Monika jó tapintattal iktatta be azt a képet is, amely professzor és tanítvány kapcsolatáról árulkodik: a megromlott látású Barta János Imre Lászlót kérte fel, hogy díszdoktori avatására írt előadását felolvassa.

A sorozat elindítása szerencsés ötlet volt, amely a bemutatott tudósoknak s a karnak egyaránt jó hírnevét erősíti; csak kívánni tudom, hogy a kötetek minél nagyobb helyet foglaljanak el a magyar tudomány- és oktatástörténet könyvespolcán.

S. Varga Pál